
ІСТОРІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

УДК 37.013.73(09)

Галина Антонюк

РАЦІОНАЛІСТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ВІТЧИЗНЯНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ПАМ'ЯТКАХ ХІ СТ. ЯК ДЖЕРЕЛО ПОШИРЕННЯ ІДЕЙ ПРОСВІТНИЦТВА У ВІТЧИЗНЯНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Просвітництво як філософсько-ідеологічна течія у період кінця XVII – початку XVIII ст. набуло чітко виражених рис у Західній Європі та мало місце в Україні як складовій європейського світу. Однією з характерних рис Просвітництва було прагнення його представників до перебудови всіх суспільних відносин на основі розуму, “вічної справедливості”, рівності й інших принципів, що, на їх думку, випливають із самої природи, з невід’ємних “природних прав” людини. Представники ідеології Просвітництва проголошували можливість встановлення нових суспільних відносин шляхом поширення освіти та культури через утвердження культу розуму в усіх сферах буття: економіці, політиці, науці, культурі [11, с. 514-515]. Основна роль у новій ідеології відводилася освіті та вихованню. Цю нову суспільну роль освіти добре усвідомили передові українські мислителі XVII – XVIII ст. і найбільш повно зреалізували її в освітній практиці Києво-Могилянської академії (КМА). Але початки цього процесу були закладені у попередніх епохах. Для характеристики ідей Просвітництва, які мали місце в освітньому просторі України кінця XVII – початку XVIII ст. і набули чіткого вираження у педагогічній практиці вищих начальних закладів, важливо прослідкувати їх зародження та витоки. У процесі дослідження питання ми дійшли висновку, що джерельна база Просвітництва та його теоретичної бази – раціоналізму – є надзвичайно широкою за обсягом і опертою на теоретичні досягнення попередніх епох – від XI до XVI ст. Одним із ранніх і вагомих джерел поширення раціоналістичних тенденцій та ідей у вітчизняному освітньому просторі були вітчизняні літературні пам’ятки періоду XI – XII ст. Це “Ізборник Святослава 1073 р.” та “Ізборник Святослава 1076 р.” (у літературі вживається також “Ізборник” та “Збірник”).

Мета статті – прослідувати зародження раціоналістичних тенденцій у “Збірнику Святослава 1076 р.”. Стаття є логічним продовженням дослідження раціоналістичних тенденцій у “Збірнику Святослава 1073 р.”.

У процесі дослідження ми використовували московське видання Збірника 1076 р. [5], а також статті Збірника сучасною українською мовою, вміщені у першому томі дев’ятитомної антології “Тисяча років української суспільно-політичної думки” [7, с. 270-281].

Незважаючи на те, що обидві пам’ятки – 1073 р. і 1076 р. – належать до одного часового періоду і були адресовані князю Святославу, дослідники відзначають їх суттєву відмінну рису, а саме: Збірник 1073 р. – це перекладний твір візантійської культури, у той час як Збірник 1076 р. створений на слов’янській основі [3, с. 73; 5, с. 703]. У пам’ятці 1076 р. переважаючою є новозавітня тематика, відсутня єреселогічна тема, яка широко представлена у Збірнику 1073 р. [3, с. 64-76; 6, с. 7-29].

Перша стаття Збірника 1076 р. має назву “Слово некоего калугера о чьтении книг” [14, с. 151-158] (“Слово якогось калугера про читання книг” [16, с. 270-271]). Завершує пам’ятник стаття “О милостивом Созомене и о том, како даяи нищему, сторицею прииме” [8, с. 687-701] (“Оповідання про милостивого Созомена” [9, с. 274-275]). Ці статті можна назвати програмними, такими, що визначають загальне світоглядне спрямування пам’ятки 1076 р. У кінці Збірника вміщено запис: “Кончаша са книги сиа роукою гръшьнааго Иоана. Избърано из мьногъ книгъ княжихъ. Иде же криво братие исправивъше чьтете, благословите, а не кльнете, Амин” [5, с. 700-701]; у перекладі С. Бондаря: “Закінчено цю книгу рукою грішного Іоана. Вибрано з багатьох книг княжих” [18, с. 56-57]. З такого закінчення можна зробити висновок, що книгу було переписано у Києві за редакцією Іоана. Очевидно, саме цей давньоруський книжник добирив тексти відповідно до тогочасних суспільно-політичних запитів. Існує також думка, що книга готувалася для князя Святослава. Відомостей про Іоана практично немає. Тогочасна Русь вимагала книг, де б читач міг знайти відповідь на питання “Як жити людині”. Іоан користувався цим принципом як визначальним і формував свою “хрестоматію”, аби вона сприяла духовному самовдосконаленню читачів, формуванню їх суспільної свідомості. Існує також думка, що пам’ятку було замислено як підручник для княжих дітей, але ймовірно також і те, що вона мала ширше призначення [18, с. 56-57]. На сьогодні знайдено грецькі паралелі приблизно до половини текстів цієї рукописної книги [5, с. 703-824]. Інші статті, очевидно, складені на слов’янському ґрунті.

Всього у Збірнику 1076 р. вміщено 48 статей і 32 “Питання і відповіді”. Назви статей розкривають заявлені теми: “О мъртъвъщих”, “О златолюбъци”, “Святыя Феодоры”, “Паула апостола”. “Вопросы и ответы” висвітлюють питання морально-релігійного плану: “Наводят ли ся убо и доселе греси отець на чяда на третии и четвъртыи род”, “Къде убо хочем решти. Яко къде суть ныня ошьдъшя душа чловечя” і т. ін. [5, с. 149-701].

Підбірка статей у Збірнику 1076 р. відзначається дидактичним змістом, виклад матеріалу у формі імперативу свідчить про адресованість Збірника молодій людині [10, с. 128-129]. З цієї точки зору цікавою є стаття “Слово некоего отца к сыну своему, словеса душеполезная” [15, с. 158-273] (“Слово якогось отца до сина свого” [17, с. 271-427]). Це монолог батька, який дає поради своєму синові відносно того, як слід жити: “Сноу мои и чадо, приклони оухо свое послуша и отца своего съветов ... Простъри сердечный съсуд да накаплють ти словеса слажьша меду, могоуштаа оживити и бесъмъртна явити тя” [15, с. 159-160]; “Сину мій і дитино моя, прихили ухо своє і послухай батька твого, що дає тобі спасіння ради. Дитино, приблизи розум серця твого і почуй слова родителя твого, бо вони не підуть на шкоду душі твоєї; але коли приймеш їх розумно, то будуть тобі поводитирями до Царства Небесного. Настав посудину серця твого, щоб накапали тобі слова солодші від меду, бо можуть оживити тебе і зробити безсмертним” [17, с. 271]. Наступний виклад є послідовним поясненням правил поведінки і християнських чеснот [17, с. 271-272]. Стаття виконує роль морального імперативу і настанов щодо норм життя у тогочасному суспільстві.

Як уже зазначалося, Збірник 1076 р. розпочинається статтею “Слово некоего калугера о чьтении книгъ” [14, с. 151-158] (“Слово якогось калугера про читання книг” [16, с. 270-271]), що виконувала програмне навантаження – розкривала роль книги та книжного навчання у тогочасному суспільстві. Стаття є пам’ятником давньоруської дидактичної думки і слугує базою для прослідковування раціоналістичних тенденцій та ідей у вітчизняному просторі освітньої культури епохи раннього середньовіччя. Раціоналістичні тенденції прослідковуються у прославленні книжного читання і в тому, як слід читати книги. Якийсь калугер пише про користь читання для кожного християнина. Книга містить необхідні відомості для людини, вона дозволяє “збагнути” їх тим, хто прагне цього: “Добро есть братие почетанье книжное: паче всякому хръстьяноу: блажен и бо рече: испытаяоштии съведения его въсемь сердцьмь възиштють его” [14, с. 151]; “Добре, братове, читати книжки, особливо всякому християнину.

Сказав блаженний: ті, що збагнуть усім серцем відомості Його, знайдуть Його; то читаючи, зглибляйте відомості Його” [16, с. 270]. Читати слід не поспішаючи, щоб вникнути у зміст прочитаного, слід тричі повертатися до однієї й тієї ж глави. Повторне читання допомагає краще зрозуміти зміст книги, завданням якої є “кермувати”, тобто морально наставляти людину. Читач має зберегти прочитане в серці, “бо хто зрозуміє правду написаного, той кермується нею” [16, с. 271]. Автор завершує перший розділ свого “Слова” афоризмами: “узда коневі керма і поздержка, а праведникові читання книг. Не збудується корабель без гвоздів, але і праведник без читання книжок. Прикраса воїну оружжє, а кораблю вітрила, так само праведнику читання книжок” [16, с. 271]. Наприкінці він говорить про значення виховного прикладу, посилаючись на життя Василія Великого, Іоана Златоуста, Кирила Філософа, які “від молоду прикладалися до святих книг і тому подвигнулися на добрі діла”, і робить заключний висновок: “...початок добрих діл – поучення святих книг” [16, с. 271].

Інтерес до книги – один із важливих компонентів пізнавальної діяльності та фундаментальних світоглядних орієнтацій епохи. Він був викликаний тогочасними уявленнями про величезну роль записаного слова, яку воно відіграє у взаємовідносинах людини, бога і світу. На століття пізніше київський мислитель-книжник Кирило Туровський (друга половина XII ст.) у дусі вже усталеної традиції, що утвердилася в інтелектуальному просторі Київської Русі, продовжує розвивати думки про шанобливе ставлення до книги та до книжного знання [10, с. 127]. Його “Притча про людську душу” розпочинається звертанням: “Хорошо же, братья, и очень полезно понимать нам Святого писания смысл” [12, с. 292]; “Добре, браття, і дуже корисно розуміти нам Святого Письма смысл” [13, с. 399]. (Для порівняння: звертання Кирила Туровського перегукується з наведеною і з статті Збірника 1076 р. думкою: “Добро есть братие почетанье книжное” – авт.). Далі К. Туровський продовжує, що збагнути істину Святих книг здатний лише той, хто осягає закладений у них “істинний”, “мислячий” розум. Підсумовуючи свій виклад про користь книжного розуму, К. Туровський зазначає: “...солодко – медовий щільник, і добре – цукор, за обидвох же краще книжне пізнання: тому що воно скарб вічного життя” [13, с. 399].

Зміщення світоглядного акценту в сторону книги є особливістю Збірника 1976 р. [4, с. 77]. Книга здійснює функцію морального регулятиву, скеровує і корегує діяльність індивіда, обмежує його індивідуалістичні нахили, навчає самоконтролю. У Збірнику 1073 р. книга виступає другорядним фактором морального вдосконалення особистості та її пі-

знавальних потенцій; на першому місці – моральне вдосконалення шляхом пізнання бога через віру і духовне осяяння. Показовим у Збірнику 1076 р. є також те, що тут наголошено на необхідності наслідувати приклад трьох найавторитетніших авторів зазначеної епохи [6, с. 271]. Укладач Збірника чітко розумів роль Василя Великого, Іоана Златоуста, Кирила Філософа у практичному застосування теоретичних знань, що були викладені у письмових джерелах. Він наголошує на необхідності засвоєння знань індивідом і їхній ролі у житті окремої людини та суспільства в цілому. Укладач Іоан, включивши статтю “Слово некоего калугера о чьтении книгъ” у Збірник, тим самим продовжив традицію отців церкви, а також Кирила і Мефодія (з чийми іменами пов’язана культура записаного слова у вітчизняному духовному просторі), чітко усвідомлював своє завдання і **у просвітництві**, і в поширенні книжного знання, що складає основну думку цієї статті та пам’ятки в цілому.

Тут варто наголосити, що книжне знання є передумовою освіти та шкільної справи. Після запровадження християнства у Київській Русі з ініціативи князя Володимира, а далі – його послідовників починають засновуватися школи як інститути для навчання. Школа націлювала на роботу з книгою, з текстом, що не було притаманним для попередньої культурної традиції, яка орієнтувалася на усну форму передачі знань і досвіду. В цьому контексті книжне навчання можна розглядати як одне з перших джерел поширення просвітницьких ідей у вітчизняному освітньому просторі епохи раннього середньовіччя.

На необхідності читати книги, долучатися до книжного знання наголошено і в наступній статті, де вміщені настанови батька синові: “Слово некоего отца к сыну своему, словеса душеполезная” [15, с. 158-273] (“Слово якого отця до сина свого” [17, с. 271-274]). Одна з настанов проголошує: “Уши уклоняя от зла слышания, умьнымъ же вьину прилетая к шюмению святых, словес, яже в святых кьнигах писана суть” [15, с. 166] (“Вуха затуляй на злі слухи, а умові раз у раз напружуй на шуміння святих слів, написаних у святих книгах” [17, с. 272]). Тут звучить пересторога щодо ухиляння від заданого читання. У тексті Збірника зазначено, що самі книги можуть нести інформацію негативного змісту. Це відбувається, коли “кьнижник кьто есть, то мысли ему вьлагает диявол, реки. Сам в себе ты своя мысли сам веси и еже писание глаголетъ. И яко же отьцы суть оставили и заповедали, тако же сътвори сам” [5, с. 634-635]. Тут мова йде про те, що книги можуть вміщувати неправильне знання, тоді необхідно керуватися особистим досвідом і приписами канонічних книг і церковних авторитетів. Авторитетним та істинним є знання і з “святих” книг. Про це не-

одноразово наголошується у пам'ятці. При труднощах у вирішенні будь-яких питань необхідно звертатися саме до цих книг. Подібна гносеологічна настанова вирішує цілий ряд питань, відповіді на які не можна одержати з інших джерел. У тексті Збірника є попередження: “Еретикъ человек отвращаетъ ся, книги преданья почитати, а в съкръвенныя отинудъ не приницяти” [5, с. 466]. С. Бондар наголошує на нових функціях книги [4, с. 79], які не прослідковувались у Збірнику 1073 р., а саме: книга як засіб розвитку інтелектуальних здібностей (“Дело законное мьни чьтение книжное; егда бо ум с языкомъ кто хочеть ицелити, то в книги вьину да зреть” [5, с. 285]) і як психотерапевтичний фактор (“...душную печаль съпрятати можетъ и утешити книжныхъ словесъ сила” [5, с. 456]).

Поза конфесійними функціями книга у Київській Русі забезпечувала потребу в набутті наукових знань, здійснювала функцію транслятора наступності поколінь, відігравала значну роль у моральному вихованні та соціалізації суспільства, слугувала засобом розвитку грамотності та була могутнім чинником у духовному житті давньоруського суспільства.

Щодо прослідковування раціоналістичних тенденцій у вітчизняних пам'ятках вагомим є факт, що в обидвох Збірниках присутні ряд статей на тему **премудрості**. Вони є викладом старозавітної книги “Премудрість Ісуса, сина Сирахова” [2, с. 692-731]. Варто зазначити, що тему мудрості (премудрості) можна прослідкувати в інших книгах Старого Завіту, зокрема у Книзі премудрості Соломона [2, с. 677-692], Книзі притч Соломонових [2, с. 641-676], Книзі Екклесіаста [2, с. 665-672].

У Збірнику 1076 р. зазначено, що оволодіти премудрістю і пізнати її непросто. Трудним є завдання відкрити “корінь” премудрості, її основу. Розуміє її той, хто є розумним [5, с. 310]. У статті “Премудрость Иисусова, сына Сирахова” [5, с. 309-313] премудрість розуміється як сутність, що походить від Бога, її набуття пов'язане з певним психологічним станом. Стаття розпочинається і з старозавітної фрази: “Всяка мудрость от господа и сним есть в векш” [5, с. 309] (“Усяка премудрість – від Господа і з Ним перебуває повік” (Сир. 1, 3) [2, с. 692]); “Един есть премудр – страшн зело седяи на престоле своїм господь. Сам създал ю (...) и ишьтьте ю. И пролия ю на всех делах своих. И даровал ю любяштим его. Зачало премудрости страх господень. Страх господень слава и похвала, и веселие, и венець радости” [5, с. 310-311]. Оволодіння мудрістю, слідування за нею відбувається на фоні широкої гами почуттів. Закінчується стаття таким чином: “Венець премудрости бояти ся господа. Страх господень процвитае мир и съдрание, и ицеление. Въжделев премудрос-

ти, съблюди за поведи, и господь дасть ти ю. Премудрость бо и наказание страх господинь и благословенне, вера и кротость” [5, с. 312-313].

У наступній статті “Мудрость Иисусова” [5, с. 313-347] акцент зміщено, зокрема зазначено, що за умови дотримання заповідей Бог у певний час відкриє свої тайни. Тайна божественної премудрості досягається через його слова. Слідувати премудрості – це, перш за все, жити і діяти згідно з нормами релігійної моралі. Шлях до премудрості – складний: “Премудрость бо по имени ее есть и не многимъ есть явлена. Слыши чадо и створи волю мою и не отъверзи съвета моего, и въведи нозе свои в пута ея, и в гривну ея выю свою. Подъложи рамо свое и поноси ю. И да будутъ узькы узыея. Вьсею душею своею приступи к неи и вьсею силою своею съблюди пути ея. Ислежи и изишти и познана ти будеть...” [5, с. 331-332]. Слідуючи шляхом премудрості, людина здобуде радість і спокій. Премудрість наділена естетичними якостями: “Красота бо злата есть на неи и узы ея извитье камене драгааго. В одежду славы облечешися ею и веньць радости възложиши на ся. Аште вьсхоштеши чадо наказан будещи, и аще въдаси душу свою, то разумьн будещи, и аште възлюбиши слышяти, то поживещи, и аште приклониши ухо свое, то мудр будещи” [5, с. 332-333]. У даному фрагменті, як і в інших статтях Збірника 1076 р., чи не вперше (за визначенням С. Бондаря [4, с. 81]), у давньоруській культурі прослідковується мотив “краси мислимого” (рос. – “красота мысленного”).

Тема премудрості досягає вершини у статті “Премудрості похвала” [5, с. 419-427], що є вибіркою з розділів і віршів (як і дві попередні статті) з біблійної книги “Премудрість Ісуса, сина Сірахова” [2, с. 692-731]. У добірці цих статей відображене чітке прагнення їх укладача до **просвітництва** і бажання бачити **премудрість** як одну з важливих цілей, до якої повинна прагнути людина. Автор статей, датованих початком XI ст., вже у тогочасний період усвідомив значення цієї категорії та прагнув донести її до читача. Основна тема статті “Премудрості похвала” – мудрість (премудрість) – розкривається у закликах: “Приступите к мьне вьждающии мене и отъ жить моих наситите ся. Память моя слажьши меду и наследие мое паче съта медвьна. Едуштеи мя и еште вьзаалчуть, послушяя и мене не постыдить ся; и делающии о мне нетрудять ся” [5, с. 423-424]; “Аз яко увод река и река моя мир бысть, аште учение яко прорчьство излею и оставлю я роды вечьныя. Видите яко не себе единому трудих ся,нь и всем искуштим мене” [5, с. 424-425]. Таким чином, категорія мудрості набуває рис абсолютної цінності. Автор дотримується чіткої позиції – іншої мудрості, окрім християнської, не існує. Вона універсальна та вічна. Далі премудрість заявляє: “Трьми украсих ся и есмь красьна пред богом и чловекы.

Любовь ближних и мужа на селе тяжештя. Три же норovy възненавиде душа моя и зело ми мързить живот их: убога купава, богата лъжива, истарца умяляюштя ся разумъмъсвоимъ. Егоже в уности не събраль еси, то како можеш обрестим в старости своей” [5, с. 425-426]. Як видно з наведеного, премудрість – це діяльність, спрямована на досягнення суспільного блага; але в той же час бідність, брехня та слабючий розум старої людини не приймаються свідомістю, націленою на Премудрість. Таким способом у пам’ятнику декларуються моральні цінності суспільства епохи раннього середньовіччя. Російський учений С. Аверинцев, розглядаючи генезис поняття “премудрості”, зазначав, що для людини епохи Київської Русі, яка переходила від язичництва до віри в невидимого бога, від культу Перуна та Велеса до християнських учителів, віра набувала образу грамотності, книжності, любо-мудрія – любові до Премудрості-Софії [1, с. 43]. За допомогою цього образу було зроблено спробу кореляції із соціокультурними процесами, що мали місце у житті давньоруського суспільства. Структурування тексту Збірника і самих статей про премудрість мало метою висвітлити цю категорію в якості абсолютного блага, що було єдиною умовою благодаті та водночас метою життя індивіда у зазначену епоху.

Об’єктом пізнання в обох Збірниках є людина і бог. Це спільна гносеологічна установка, що об’єднує ці два пам’ятники. Але одночасно варто зазначити, що існує певна диференціація у підході до проблеми пізнання: якщо у Збірнику 1073 р. пізнавальні потенції є сконцентрованими на пізнанні бога, то у Збірнику 1076 р. спостерігається переакцентування пізнавальних орієнтацій з богопізнання на оволодіння книжковою мудрістю (премудрістю) з метою практичного втілення членами суспільства у життя того, що вимагалось від них загальнолюдськими і моральними настановами, які проповідувала нова релігія.

Проаналізовані когнітивні настанови, що прослідковуються на сторінках Збірників, свідчать, що у мріях про суспільну гармонію, про досконалий світ на засадах мудрості й істини книжники Давньої Русі зреалізовували вічні людські пориви до ідеального суспільства, яке засноване на засадах розуму, мудрості й істини.

Викладений матеріал дозволяє зробити такі висновки:

Зародження раціоналістичних ідей у вітчизняному освітньому просторі прослідковується вже у період раннього середньовіччя. Одним із джерел є вітчизняні літературні пам’ятки періоду XI ст., а саме Ізборники князя Святослава 1073 і 1076 рр. Ми зупинилися на раціоналістичних ідеях у “Ізборнику 1076 р.”. Однією з центральних світоглядних установок Збірника, що визначає спрямованість вітчизняної освіт-

ньої культури у наступні часові епохи, є інтерес до книги та записаного слова. Книга у цей часовий період ставала важливим компонентом пізнавальної діяльності, засобом передачі знань у просторі та часі. Попередня культура була безписемною, у ній була відсутня традиція письмового закріплення і передачі знань. Християнська культура вимагала нової системи навчання, яка була націлена на книжність, на роботу з текстом, що стало однією з передумов формування просвітницьких тенденцій у вітчизняному полі освіти і культури.

Іншим важливим джерелом раціоналістичних тенденцій є гносеологічна проблематика, яка прослідковується у статтях на тему мудрості (премудрості). Мудрість виступає як онтологізована категорія, регулятор моральної поведінки людини в суспільстві. Запорукою мудрості є розвиток людиною власних інтелектуальних здібностей, розширення знань шляхом навчання. У той же час саме знання не є самоціллю, людина має прагнути, щоб у повсякденному бутті втілювати засвоєні під час навчання норми праведного життя.

Незважаючи на віддаль у часі та просторі, світоглядні ідеї Ізборника 1076 р. не втратили своєї актуальності на сучасному етапі та можуть слугувати предметом дослідження для фахівців різних наукових напрямів.

Посилання:

1. *Аверинцев С. С.* К уяснению смысла надписи над конхой центральной апсиды Софии Киевской // Древнерусское искусство. Художественная культура домонгольской Руси : Сб. статей. — М. : Наука, 1972. — С. 25—49.
2. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового заповіту. В українському перекладі з паралельними місцями та додатками / Переклад Патріарха Філарета (Денисенка) за Біблією російською мовою, яка була перекладена з єврейської та грецької мов у другій половині XIX ст. (Синодальне видання Російського біблійного товариства. Москва 2002) ; Видання Київської патріархії УПЦ Київського патріархату. — Київ, 2004. — 1413 с.
3. *Бондарь С. В.* Изборник 1076 года как памятник отечественной культуры XI в. // *Бондарь С. В.* Философско-мировоззренческое содержание “Изборников” 1073 и 1076 гг. — К. : Наук. думка, 1990. — С. 64—76.
4. *Бондарь С. В.* Философско-мировоззренческое содержание “Изборников” 1073 и 1076 гг. — К. : Наук. думка, 1990. — 151 с.
5. Изборник 1076 года. — М. : Наука, 1965. — 1091 с.
6. Изборник 1076 года (Из истории изучения) // Изборник 1076 года. — М. : Наука, 1965. — С. 7—29.
7. Изборник Святослава 1076 року // Тисяча років української суспільно-політичної думки : У дев'яти томах. — Том I (X-XV ст.). — К. : Дніпро, 2001. — С. 270—281.
8. О милостивом Созомене и о том, како даяи нищему, сторицею приме // Изборник 1076 года. — М., 1965. — С. 687—701.
9. Оповідання про милостивого Созомена // Тисяча років української суспільно-політичної думки : У дев'яти томах. — Том I (X-XV ст.). — К. : Дніпро, 2001. — С. 274-275.

10. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (С древнейших времен до конца XVII в.) : монография / Отв. ред. Э. Д. Днепров. — М. : Педагогика, 1989. — 479 с.
11. Просвітництво // Філософський словник соціальних термінів / За заг. ред. доктора філос. наук, дійсного чл. АПН України, проф. В. П. Андрущенко. — Київ ; Харків, 2005. — 670 с.
12. Туровский К. Кирилла-монаха притча о человеческой душе, и о теле, и о нарушении Божьей заповеди, и о воскрешении тела человеческого, и о страшном суде, и о мучении / Кирилл Туровский // Памятники литературы Древней Руси. XII век / Вступит. статья Д. С. Лихачева. — М. : Худ. лит., 1980. — С. 290—309.
13. Туровський К. Кирила-ченця притча про людську душу і про порушення Божої заповіді, і про воскресіння тіла людського, і про страшний суд, і про муки / Кирило Туровський // Тисяча років української суспільно-політичної думки : У дев'яти томах. — Том I (X-XV ст.). — К. : Дніпро, 2001. — С. 399—407.
14. Слово некоего калугера о чтении книг // Изборник 1076 года. — М., 1965. — С. 151—158.
15. Слово некоего отца к сыну своему, словеса душеполезная // Изборник 1076 года. — М., 1965. — С. 158—273.
16. Слово якогось калугера про читання книг // Тисяча років української суспільно-політичної думки : У дев'яти томах. — Том I (X-XV ст.). — К. : Дніпро, 2001. — С. 270—271.
17. Слово якогось отця до сина свого // Тисяча років української суспільно-політичної думки : У дев'яти томах. — Том I (X-XV ст.). — К. : Дніпро, 2001. — С. 271—274.
18. Яременко В. "...Ми від роду руського" (суспільно-політична думка України-Русі в епоху Середньовіччя). Перекладна література у лектурі наших предків / В. Яременко, О. Сліпушко // Тисяча років української суспільно-політичної думки : У дев'яти томах. — Том I (X-XV ст.). — К. : Дніпро, 2001. — С. 56—57.

References (transliterated and translated):

1. Averincev S. S. K ujasneniju smysla nadpisi nad konhoj centralenoj apsidi Sofii Kievskoj (For clarification of the meaning of the inscription on the conch of the central apse of St. Sophia). // Ancient art. Art culture of before-mongol Russia: collected works. Moscow, 1972. P. 25—49.
2. Bibliia. Knyhy Sviashchenoho Pysannia Staroho ta Novoho zapovitu. V ukrainskomu perekladi z paralelnymy mistsiamy ta dodatkamy (The Bible. Book of the Scriptures of the Old and New Testament. The Ukrainian translation with parallel applications and sites). / Translated by Patriarch Filaret (Denisenko) from the Bible in Russian, which was translated from Hebrew and Greek in the second half of the nineteenth century. (Russian Synodal Bible Society edition. Moscow, 2002); Publication of Kyiv Patriarchate of Ukrainian Orthodox Church. Kyiv, 2004. 1413 p.
3. Bondar' S. V. Izbornik 1076 goda kak pamjatnik otechestvennoj kul'tury XI v. (Miscellany of 1076 as a monument of national culture of the 11th century). // Bondar' S. V. Philosophical and ideological content of "Miscellany" of 1073 and 1076. Kyiv, 1990. P. 64—76.
4. Bondar' S. V. Filosofsko-mirovozzrencheskoe sodержanie "Izbornikov" 1073 i 1076 gg. (Philosophical and ideological content of "Miscellany" of 1073 and 1076). Kyiv, 1990. 151 p.
5. Izbornik 1076 goda (Miscellany of 1076). Moscow, 1965. 1091 p.
6. Izbornik 1076 goda (Iz istorii izuchenija) (Miscellany of 1076 (From the history of the study). // Miscellany of 1076. Moscow, 1965. P. 7—29.
7. Izbornik Sviatoslava 1076 roku (Sviatoslav's Miscellany of 1076). // A Thousand Years of Ukrainian political thoughts: in nine volumes. Volume I (X-XV cen.). Kyiv, 2001. P. 270—281.
8. O milostivom Sozomene i o tom, kako daiay nishchemu, storitseiu prime (About gracious Sozomen and about how let a beggar, hundreds will get). // Miscellany of 1076. Moscow, 1965. P. 687—701.

9. Opovidannia pro mylostyvoho Sozomena (The stories of the gracious Sozomen). // A Thousand Years of Ukrainian political thoughts: in nine volumes. Volume I. (X-XV cen.). Kyiv, 2001. P. 274—275.
10. Ocherki istorii shkoly i pedagogicheskoy mysli narodov SSSR (S drevnejshih vremen do konca XVII v.) : monografija (Essays on the History of school and thinking of the USSR (From the ancient times to the end of the 17th century): monograph). / Ye. D. Dneprov (ed.). Moscow, 1989. 479 p.
11. Prosvitnytstvo (Enlightenment) // Philosophical Dictionary of social terms / V. P. Andrushchenko (ed.). Kyiv; Kharkov, 2005. 670 p.
12. Turovskiy K. Kyrylla-monakha prytycha o chelovecheskoi dushe, i o tele, i o narushenii Bozhei zapovedi, i o voskreshenii tela chelovecheskogo, i o strashnom sude, i o muchenii (Monk Cyril's parable about the human soul and the body, and God's command violation, and the resurrection of the human body, and the Last Judgment, and anguish). // Monuments of Ancient Rus literature, Century 12. Moscow, 1980. P. 290—309.
13. Turovskiy K. Kyryla-chentsia prytycha pro liudsku dushu i pro porushennia Bozhoi zapovidi, i pro voskresinnia tila liudskoho, i pro strashnyi sud, i pro muky (Monk Cyril's parable about the human soul and the body, and God's command violation, and the resurrection of the human body, and the Last Judgment, and anguish). // A Thousand Years of Ukrainian political thoughts: in nine volumes. Volume I (X-XV cen.). Kyiv, 2001. P. 399—407.
14. Slovo nekoego kalugera o ch'tenii knig (Word of a kalugera about reading books) // Miscellany of 1076. Moscow, 1965. P. 151—158.
15. Slovo nekoego otca k synu svoemu, slovesa dushepoleznaja (Word of a father to his son, the words of edifying). // Miscellany of 1076. Moscow, 1965. P. 158—273.
16. Slovo yakohos kaluhera pro chytannia knykh (Word of a kalugera about reading books) // A Thousand Years of Ukrainian political thoughts: in nine volumes. Volume I. (X-XV cen.). Kyiv, 2001. P. 270—271.
17. Slovo yakohos ottsia do syna svoho (Word of a father to his son). // A Thousand Years of Ukrainian political thoughts: in nine volumes. Volume I. (X-XV cen.). Kyiv, 2001. P. 271—274.
18. Yaremenko V., Slipushko O. "...My vid rodu ruskoho" (suspilno-politychna dumka Ukrainy-Rusi v epokhu Serednovichchia). Perekladna literatura u lekturi nashykh predkiv (We are a kind of Rus' (social and political thought of Ukraine-Rus in the Middle Ages). Translated literature in lecture of our ancestors) // A Thousand Years of Ukrainian political thoughts: in nine volumes. Volume I. (X-XV cen.). Kyiv, 2001. P. 56—57.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2013

Г. Антонюк

Рационалистические тенденции в отечественных литературных памятниках

XI в. как источник распространения идей Просвещения

в отечественном образовательном пространстве

В контексте исследования идей просвещения в сфере образования и науки Украины XVII – початку XVIII ст. автор выделяет вопрос об их зарождении и источниках. Одним из важных источников распространения идей просвещения были рационалистические учения в отечественных литературных памятниках XI в.: “Изборнике князя Святослава 1073 г.” и “Изборнике князя Святослава 1076 г.”. В данной статье прослеживаются рационалистические учения в Изборнике 1076 г. – раннем отечественном произведении, созданном на славянской почве. Рационалистические тенденции прослеживаются в прославлении чтения, “книжного” знания как оппозиционной относительно устной формы передачи знаний, имевшей место в предыдущей культур-

ной традиции. На рационалистической основе в Изборнике излагаются вопросы мудрости (премудрости) как категории абсолютного блага, к которому должен стремиться индивид указанной временной эпохи.

Ключевые слова: отечественное образование, рационализм, Просвещение, книжное знание, мудрость, благо.

H. Antonyuk

Rationalistic Trends in National Literary Works of the 11th century as a Source of Distribution Ideas of the Enlightenment in the National Education Space

The article investigates educational ideas in the domestic educational and scientific field of the early 17 – 18th centuries. The author distinguishes their origin and roots. One important source of distribution educational trends was a rationalist doctrine in national literary works of the 11th century. “Miscellany of Prince Sviatoslav 1073” and “Miscellany of Prince Sviatoslav 1076”. In this article the author traces rationalist doctrine in “Miscellany of Prince Svsatoslav 1076” – one of the earliest written works that was created on the Slavic basis. Rationalistic trends can be traced in glorification of reading, representation of theoretical knowledge as oppositional knowledge to oral forms of knowledge transfer that existed in the prior cultural traditions. “Miscellany” explains the issue of wisdom as an exemplary category of absolute boon in the specified temporal period.

Key words: domestic education, rationalism, Enlightenment, literary knowledge, wisdom, boon.

Рецензент – доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник Т. П. Усатенко